

811.163.41'373

811.163.41'374

<https://doi.org/10.18485/sj.2017.22.1.24>

**НЕЂО Г. ЈОШИЋ\***  
Институт за српски језик САНУ  
Београд

Оригинални научни рад  
Примљен: 26. 10. 2016.  
Прихваћен: 15. 12. 2016.

## КОНЦЕПТ *РЕЧНИКА САНУ* У СВЈЕТЛОСТИ ОГЛЕДНИХ СВЕСКИ ИЗ 1913. И 1944. ГОДИНЕ\*\*

Аутор се у овом раду бави огледним издањима Речника Српске академије наука. Огледи су настали у првој половини XX вијека, а имали су за циљ да дају концепцију рјечника српског језика на основу обимне савремене грађе. Огледи се посматрају изнутра, утврђује се њихова концепција, дефинише лексикографски домаћај и одређује њихов значај у развоју српске лексикографске мисли.

**Кључне речи:** огледне свеске, Речник САНУ, концепција, лексикологија и лексикографија, српски језик.

### УВОД

Идеја о изради рјечника савременог српског језика у српској ученој средини, у Друштву српске словесности и Српском ученом друштву као својеврсним претходницима Српске краљевске академије и у Академији самој од њеног оснивања 1886. године, била је жива током цијеле друге половине XIX вијека. Више су то, заправо, биле замисли посвећене бризи о српском језику у којима је каткад био скопчан и какав план о новом рјечнику, обимнијем, садржај-

\* nedjo.josic@isj.sanu.ac.rs

\*\* Рађено у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика*, који у цијелини финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

нијем и цјеловитијем од Вукова *Српског рјечника*. Најранији, а рекло би се и најснажније артикулисан план чини *Предлогъ за српскій речникъ и србску граматику*, језички спис Јована Стејића објављен у Гласнику ДСС за 1853. годину. Према Новаковићевим ријечима, то је био прави наговјештај будућег великог лексикографског посла који је падао у задатак Српске академије. А како тадашње Друштво српске словесности није нашло довољну „снагу разлога” за прилично смислен Стејићев *Предлог*, тако су у потоњем периоду још лакше падале у воду друге спорадичне и магловите замисли. Прекретницу у активности Академије донијели су списи Стојана Новаковића посвећени лексикографској проблематици српскога језика, а посебно чувени спис *Српска краљевска академија и неговање језика српског (Посланица Академији наука философских)* из 1888. године. У датом спису далековиди Новаковић је уз снажну аргументацију предочену у духу европских позитивистичких струјања у науци о језику, успоставио моћан језички и културолошки оквир у чијем је средишту разрађена идеја о рјечнику савременог српског језика или „речнику књижевног народног језика”, како га је Новаковић у *Посланици* звао. Коју годину послје подношења *Посланице*, Новаковићевим залагањем биће основан Лексикографски одсек (1893) у крилу Српске академије као огранак који ће у наредном периоду примити на себе обиман и сложен посао око припреме и уобличавања грађе, те терет саме израде наведенога рјечника.

У међувремену, у Академијине фондове приспјело је нешто лексичке грађе углавном трудом и заслугом угледних појединаца, који су на приједлог ДСС из 1855. године слали лексику какву не садржи Вуков *Српски рјечник*.<sup>1</sup> То исто чинио је и Ђура Даничић, а о његовом поучном примјеру постоји лијепо свједочанство Стојана Новаковића: „Сећам се још из времена мога ђаковања, да је покојни Ђ. Даничић имао Вуков Речник везан с уметнутим празним листовима покрај сваког штампаног листа, и да је онда имао обичај да на те листове додаје сваку реч из народног језика, коју би нашао, а не би је било у Вука, с примером и с цитатом” (Новаковић 1893: 6). Прави сакупљачки рад услиједио је од 1899. године, када је био сачињен *Позив* и разаслано *Упутство за купљење речи по народу*. Први талас правога сакупљачког рада на терену, а он је потрајао до Првог свјетског рата, био је најинтензивнији, и управо у њему сабран је највећи број најпотпунијих и најбољих лексичких збирки. Упоредо са сакупљачком дјелатношћу, у Лексикографском одсеку устрајно се радило на ексцерпцији, исписивању и сређивању грађе из одабраних штампаних дјела, тако да је у Лексикографском одсеку негдје око 1910. године било похрањено „нешто мање од милион и по” листића (Грицкат 1996: 33). Таква немала грађа обједињујући језик књижевних дјела, језик стручних области, језик пословних списа, народни говорни језик (живу лексику из различитих области штокавског

<sup>1</sup> И. Грицкат (1996: 27) даје нешто прецизнијих података о сакупљачима и њиховим збиркама.

подручја), по својој природи и свом обиму морала је да да свој лексикографски израз, своје лексикографско обличје. Како је тек крајем прошлога вијека, како то види Р. Бошковић, отпочела стабилизација нашег језика и он „добрио књижевну архитектонику ... свој стални и устаљени лексички фонд” (Бошковић 1978: 189)<sup>2</sup> – потпуно је било оправдано да се на стање српског језика, какво се оно испољавало на прелому XIX и XX вијека, гледа као на зрело језичко ткиво, на организам чијим би се пресејком објелоданио његов лексички фонд у духу и по лексикографским мјерилима модерног доба.

У Лексикографском одсеку пред Први свејтски рат, дакле, сматрало се да су сазрели услови за њен пресејек, за профилисан оглед рјечника, чијим би се стручним претресањем пречистио концепт савременог рјечника српског језика заснованог на грађи од Доситеја Обрадовића наовамо. Тако су прву половину XX вијека обиљежиле двије огледне свеске, два огледа временски прилично удаљена, лексикографски различито профилисана, два огледа који ће имати опречан значај при утемељењу и разради коначне концепције *Речника САНУ*.

#### ОГЛЕДНА СВЕСКА ИЗ 1913. ГОДИНЕ

Послови израде прве огледне свеске (у даљем тексту: ОС 1913 или Иванићев оглед) повјерени су секретару Лексикографског одсека Момчилу Иванићу.<sup>3</sup> Занимљив је податак који свједочи како је првобитни план израде огледне свеске повјерен тројици уредника – поред М. Иванића, др Александру Белићу и др Василију Ђерићу. У архивској грађи Лексикографског одсека о томе постоје релевантни подаци (исп. Годишњак Српске краљевске академије, год. 1906: 166), а какав је одјек имало сазнање да се у Академији припрема грађа за нови рјечник српског језика, потврђује и кратка биљешка у Босанској вили. У једном њеном броју у краткој биљешци насловљеној као Академијин рјечник, наводи се да ће горепоменути уредници „независно један од другог”

<sup>2</sup> Говорећи о крају XIX вијека као периоду стабилизације нашег књижевног језика, Р. Бошковић наводи даље: „Тек тада је добијена могућност за развитак и диференцијацију његових стилова: књижевног, говорног, административног, научног, песничког итд. и за овакво или онакво котирање појединих речи у њему (покрајинске речи, речи из ове или оне друштвене средине, песничке речи, застареле речи, старинске речи, неологизми итд.)” (Бошковић 1978: 189–190).

<sup>3</sup> Момчило Иванић (1853–1916) данас је остао некако заборављен. Иванић је био средишња личност Лексикографског одсека од његовог оснивања: била му је повјерена општа брига о лексичкој грађи. Упоредо с овим, бавио се превођењем (с руског је превео сепарат П. Бирјукова: *Лав Николајевић Толстој: живот и рад*), писао је стручне реферате (*Иван Степанович Јастребов*), бавио се књижевном критиком (дао је оцјену прве збирке приповједака Милке Гргурићеве), припремао допуне за Новаковићеву *Српску синтаксу* (исп. Грицкат 1996: 33), био учитељ на двору Карађорђевића.

дати своју верзију огледа: „Кад доврше повјерени им посао, утврдиће се правац и облик уређивања академијина рјечника и одабраће се његов уредник” (Босанска Вила, год. 1907., број 7, 111). Белићев и Ђерићев оглед је изостао, а Иванићев ипак завршен и штампан 1913. године у Београду под насловом: *Српски речник књижевнога и народнога језика по материјалу Лексикографског одсека Српске Краљ. Академије*. Над њега се веома брзо надвила сјенка Првог свјетског рата, чије ће се погубне посљедице и те како одразити на сам рад у Лексикографском одсеку и на језичку мисију какву је Академија наука примила на себе.

Иванићева огледна свеска (ОС 1913) садржи три дијела: Предговор (III–VII); Преглед књига из којих је црпена грађа за назначени оглед (VIII–XII); Речник (1–24). Помињући Вуков *Српски рјечник* као рјечник „народних речи” и Даничићев *Рјечник југославенске академије* у којем се „нарочито трага за бићем и значењима у књижевној прошлости српској и хрватској”, Иванић најављује рјечник Српске академије као рјечник савременог или „садашњег књижевнога и народнога језика српскога”, како га он квалификује на једном мјесту (Иванић: V). Колики је труд Иванић преузео на себе при припреми огледне свеске, свједоче и бројни извори одакле је узимана грађа. То су, уз већ постојеће рјечнике, извори српског језичког поднебља, писани извори и бројне лексичке збирке са штокавског терена. Овој грађи прикључена су и поједина дјела из старије хрватске писане заоставштине (Канижић, Качић, Рељковић, Мулих Јурај), те ријетки извори настали у хрватској средини током XIX вијека употребљени „с опрезношћу и обазривошћу, из разлога добро знаних”. У планирању и изради наведеног огледа, Иванић се, као његов заступник, определијелио за источни, екавски изговор, али то није био само његов лични избор, већ гледиште које је Стојан Новаковић заступао у *Посланици*, а Лексикографски одсек се у то време чврсто држао Новаковићевих лексикографских гледишта. Иванић је оправдање образлагао овако: „Одсек се одлучио за источни не руководећи се, при том, ни чисто српском особеношћу, ни изворношћу [...] него практичношћу и лакоћом правилне замене поменутога старог гласа [...] Културне речи источне половине српскога народа, сва преимућства која ова половина показује у свим гранама народнога јавнога живота и културе над југозападним, имаше при тој одлуци пресудан глас” (Иванић, V). Ријетко шта у предговору огледне свеске илуструје Новаковићева гледишта о дијалекатској основици књижевног језика као наведене Иванићеве ријчи (исп. нпр. Новаковић 1888: 63).

Уобличавајући своју концепцију представљену у огледном издању као *Српски речник књижевнога и народнога језика*, Иванић се чврсто држао Новаковићевих општих начела, али не свих. У нечему је одступао, па и самовољно нудио нека лексикографска рјешења. Снажан утицај на развој Иванићеве концепције имао је Ђура Даничић; методологија и техничка рјешења првих томова *Рјечника југославенске академије*, итекако су се одразили на Иванићев рад. То

се у првом реду односи а општу подјелу правих и пренесених значења. У изради ОС 1913 Иванић је ишао за семантичким мјерилима и њих је стављао изнад свих. Огледном свеском је обухваћен мањи број ријечи с почетним словима **б** и **в**, а међу важнијим одредницама су *баба*, *борац*, *борба*, *борити*, *влада*, *владавина*. Само одредници *баба* посвећено је непуних 12 стубаца лексикографске обраде. Савремени рјечници код овога образовања (нпр. *Речник САНУ*) већ према значењу разликују двије засебне ријечи, прву словенског, другу турскога поријекла (*baba*); тај факат једноставно није приказан у Иванићевом приступу. Уз ово, ријетка појединачна значења некако су се расула, а могла су да буду боље укомпонована са неким претходним сродним значењима. То би некако могао да буде разлог што одредница *баба* (а и неке друге иза ње), не посједује своју пуноћу. Иванићу једноставно није полазило за руком да прикаже јаснији развој значења и оне односе узајамности међу значењима, како би то налагао ваљано заснован и концепцијски добро осмишљен описни рјечник. С друге стране, Иванић је показао доста слуха за вишечлане термилошке синтагме (*ћедова баба*, *баба рога*, *баба руга*, *баба коризма*, *баба-Марта*) и прилично добро их је обрађивао, али их није у довољној мјери разграничавао од правих фразеологизма (у Иванићевом огледу: *правити бабу*, *превести бабу* итд.). Имао је смисла за дефинисање и избор потврда којим би посвједочавао значења, али углавном не увијек и не сасвим сигурно. Иванићев рад има и других слабости. Њих су учили и дефинисали други, а овдје би да се да преглед досадашњих важнијих запажања.

Оцјену његове огледне свеске (ОС 1913), својевремено је дао Томо Маретић, и то је до данас најпотпунији поглед на Иванићево дјело; последице Маретића, посебно оштру оцјену изрекао је Александар Белић (Белић 1927, 1959). Неколико детаља о Иванићеву подухвату, углавном преузетих из предговора у виду краћих формулација, даје Егон Фекете (1993: 31 и 32); И. Грицкат у више наврата помиње Иванићев труд, а нешто опширнији суд даје у једном своме раду (Грицкат 1996: 34); пишући о Бошковићевом доприносу концепцији Речника САНУ, М. Радовић (2009: 185) само узгред помиње Иванићеву огледну свеску.

Своја запажања, сугестије и приједлоге, Т. Маретић је изнио веома брзо последице изласка из штампе Иванићева огледа. У своме приказу, Маретић се осврнуо на бројне ситније пропусе. Међу осталим он Иванићу замјера што српски извори имају апсолутну превагу: „Ja dobro znam, da mnogi hrv. pisci rđavo pišu [...] ali opet ne mogu priznati, da su oni crnji i gori od veoma mnogih srpskih pisaca novijega vremena” (Maretić 1914: 124).<sup>4</sup> Маретићу смета што се

<sup>4</sup> Међу писцима „рђава” језика Маретић зачудо наводи и Јована Скерлића, иако му је било познато да је Скерлић иза себе оставио обимно и моћно књижевно-критичко дјело са снажним образцем српског књижевног језика; рђав језик му смета подједнако и код појединих хрватских и српских писаца, али је чудно што се толико обрушио на Скерлића: „Opet je bez ‚obazrivosti”

међу изворима нашло свега неколико новијих хрватских писаца, те тврди да би се међу дјелима других стваралаца (из Босне, Далмације, Славоније) могло да нађе доста добрих ријечи „које би рјечнику биле од користи”. Друга запажања тичу се појединих лоше употребљених акцената или њиховог непотребног гомилања у косим облицима, прекомјерног броја примјера за поједина значења и сл. Маретић такође сугерише обједињавање значења и уже дефиниције у њиховом приказивању (те у том погледу препоручује да се Српска академија у изради свога рјечника угледа на тротомни рјечник њемачког језика Мориса Хејнеа (Moriz Heyne, *Deutsches Wörterbuch*, Leipzig 1906): „Heyneov je rječnik od prilike šest puta manji od Grimova, ali je zato jamačno bar šest puta praktičniji i korisniji i u narodu njemačkom rašireniji” (Maretić 1914: 123). Осврнувши се на преамбициозно замишљени Рјечник југославенске академије, Маретић је закључио да је Даничић издавањем првог његовог дијела „svezao ruke svojim nasljednicima”, и такву немилу судбину, судећи према карактеру и обиму Иванићеве радње, предвидио и новом рјечнику српскога језика. Уочавајући знакове новијег културног приближавања између Хрвата и Срба и већ постојећи рјечник Југославенске академије, те малобројну грађу хрватских писаца међу Иванићевим изворима, Маретић се запитао: „Zar ne bi od srpske akademije bilo lijepo i dostojno, da je pored srpskoga imena u natpis rječnika metnula i hrvatsko ime?” (Maretić 1914: 130).

Укратко: Томо Маретић није довео у питање Иванићев лексикографски рад, није оспорио његов стручни и научни легитимитет, већ је критички сагледао постојећа лексикографска и друга пратећа рјешења и указао на даље правце развоја његовог концепта који је у окриљу Српске академије наука био тек у заснутку.

У новонасталим ратним околностима, рад у Лексикографском одсеку увелико је замро, те је изостало и претресање Иванићева огледа у „стручној расправи”. Иванићев подухват тек је 1926. године оштрој критици подвргао Александар Белић у извјештају Академији наука насловљеном као *Српски речник књижевнога и народнога језика* (Белић 1926). У првом дијелу *Извештаја* Белић се осврће на бројне слабости и недостатке Иванићеве огледне свеске, које се (да се до краја сажме), односе на временску димензију и саму природу грађе,<sup>5</sup> на неадекватан однос лексике књижевног језика и лексике

nekima od njih (na pr. J. Skerliću) iskazana čast, te će biti citirani u srpskom akademičkom rječniku!” (Maretić 1914: 124).

<sup>5</sup> Иванићево посезање за покрјинском грађом из „средњег доба” која би бацала свјетлост и чинила везу са савременом грађом (Качић-Миошић, Релковић, Канижлић), Белић сматра неадекватним и непотребним: „По самом принципу овог Речника, у њему се не може узимати никаква историска грађа, нити ради везе с историским развитком језика нити ради бољег објашњења речи. Зато што то није било потребно рачнику савременог књижевног језика, и зато што [...] за „свјетлост” свакако није могло бити довољно” (Белић 1959: XI).

народних говора, на методолошке слабости у презентацији значења и приказу грађе, на занемаривање граматичке стране, употребне вриједности лексема, њиховог фразеолошког статуса, на питања синтаксичке спојивости с другим лексичким јединицама и уплив такве спојивости на саму семантику. У другом дијелу *Извештаја* Белић – уз опаску која потврђује да је Момчило Иванић поднио велики терет у Лексикографском одсеку при припреми, ексерпцији и контроли грађе – преоштро резимира Иванићеву улогу: „За њега смо видели да је у своме „Огледу” показао интересовање једино за семазиолошку страну речи (значење речи) и ни за шта више. Занемарио је чак и синтаксичку и фразеолошку страну коју мора показивати сваки речник” (Белић 1926: 115). Нема никакве сумње да је Белића у периоду непосредно послје завршетка Првог свјетског рата (а несумњиво и прије), снажно заокупљала идеја о новом концепту савременог рјечника српског језика, те да је критичким сагледавањем Иванићеве концепције, заправо успостављао његове нове, другачије и потпуније обресе, утемељене на савременим филолошким и лексикографским схватањима.

Неке од горенаведених слабости Иванићева огледа, Белић је потцртао још једном уводном тексту пред 1. томом *Речника САНУ* (Белић 1959). Ту је наново образлагао и указивао на недовољности неких других, нпр. Иванићевих етимолошких билежака,<sup>6</sup> те је одрешито закључио: „Да се о величини целог Речника суди, био је недовољан Оглед Иванићев” (Белић 1959: XII). Сличну општу оцјену изнијела је и Ирена Грицкат: „Огледна свеска, и поред залагања њеног творца М. Иванића, није успела. Тај је текст био намењен академицима и другим стручњацима да о њему дају своју оцјену, а потом се замишљало да ће се све претрести у „стручној академији” [...] Ипак, разгледајући штампани примерак његовог Огледа, данашњи стручњак може констатовати да је Иванић поседовао изванредан дар за лексикографску конструкцију” (Грицкат 1996: 34). Тим судом Иванићево прегалаштво као *acta est fabula* остало је по страни, и углавном није представљало даљи предмет упоредне или какве друге анализе у србистици.

#### ОГЛЕДНА СВЕСКА ИЗ 1944. ГОДИНЕ

Од појаве Иванићева огледа до новог пресека Академијине грађе и новог, битно другачијег огледног издања протекло је тридесет година. У периоду послје Првог свјетског рата Иванићев оглед као концепт изгубио је актуелност (у пракси га је заобишла и „стручна расправа” у Академији наука философских). Рад на даљој ексерпцији, систематичнијем прикупљању грађе из народа и њеном довођењу у ред, настављен је у Лексикографском

<sup>6</sup> Иванићеве напомене етимолошке природе даване у виду „бележака”, којим се за поједина значења дата у одредници даје латински, њемачки или француски корелат (Белић 1959: XI).

одсеку у оној мјери колико су то поратне могућности допуштале, па чак и интензиван у поједином сегментима. Постоје несумњиви подаци да је она у међуратном периоду удвостручена, те да је премашила цифру од 3.000.000 листића (исп. нпр. Грицкат 1996: 33 и 46). Сходно Белићевим представама о лексици штокавског дијалекта, унеколико је интензиван рад на ексцерпцији српских извора (српских писаца, српских годишњака, листова и часописа који нису били обухваћени до тада), али и рад на одабирању и ексцерпцији „књига хрватске књижевности у довољној мери” (исп. Белић 1926: 118). Белићева представа о нашем језику и нашем лексикону потпомогнута новонасталим државним, друштвеним и културним околностима насталим после Првог свјетског рата, нагињала је ка двочланом називу језика у имену рјечника и нешто уравнотеженијем односу српске и хрватске грађе: „У речник књижевног и народног српскохрватског језика [...] морају ући све речи које су се одомаћиле у књижевном језику нашем нове епохе [...] од старијих писаца треба да уђу само они који су се читали [...] у време после 1814–1818 год. на истоку или 1830–1836 на западу” (Белић 1926: 120).

Тако обимна грађа пред Други свјетски рат била је сама по себи предређена за нови пресјек, за нови, потпунији и битно другачије конципиран оглед, који би представљао њено огледало и служио као основ за коначно отпочињање рада на уобличавању рјечника Српске академије. Стицај историјских околности праћен проглашењем Независне државе Хрватске (1941), имао је пресудан значај при напуштању Белићеве представе о рјечнику с двочланим именом и поновном окретању рјечнику са српским именом. Нова огледна свеска припремана је на захтјев и „стално наваљивање” Министарства просвете актуелне окупационе владе (Белић 1959: XVIII). Огледна свеска именована као *Речник српскога књижевног и народног језика* штампана је 1944. године (у даљем тексту: ОС 1944). Она садржи: Предговор (потписао га је Милош Тривунац), Увод (III–XIX, разрађен у 5 тачака), Употребљени извори (XXI–XXXVI), Речник (1–58).

Концепт Огледне свеске из 1944. године, која се данас обично и популарно назива Бошковићевом огледном свеском,<sup>7</sup> почива на општим Новаковићевим идејним начелима израженим у *Посланици* (Новаковић 1888),<sup>8</sup> он има додир-

<sup>7</sup> Такав назив унеколико оправдава и чињеница што је Радосав Бошковић при њеној припреми и изради „несумњиво изнео на својим плећима највећи део целокупног посла” (ОС 1944, Предговор, VII), али та чињеница не умањује научни и стручни допринос и осталих чланова редакције, посебно Јована Вуковића и Кирила Тарановског, уз њих Исидоре Секулић и Симе Пандуровића којима је углавном било повјерено дефинисање ријечи. О Пандуровићевом прегаштву на том пољу наводи се и ово: „Он је свој задатак схватио тако савесно да је за релативно кратко време спремио прву скицу за реч глава, најтежу у Огледу” (ОС, Предговор, VII).

<sup>8</sup> „Огледна свеска [је], у складу са грађом скупљеном у току минулих педесет година, исечак из речника српскога књижевног и народног језика, у главном онаквог како га је Стојан Новаковић замишљао још пре педесет и шест година” (ОС 1944, Предговор, III–IV).



них тачака с Иванићевим огледом у појединим сегментима обраде ријечи, али Иванићев концепт увелико превазилази. ОС 1944 пружа иновативан, лингвистички утемељен концепт савременог описног рјечника српског језика, у њој је исцрпно искоришћена лексикографска грађа, она пружа цјеловиту слику лексичких јединица које представља, она успоставља јасан однос о књижевној и народној лексици, она има амбицију да да јасну представу о социјалном, жанровском и стилском раслојавању лексикона. Оцјењујући да ОС 1944 „представља озбиљан труд далеко изнад Огледа М. Иванића”, А. Белић истиче његову научну вриједност, лингвистичку концепцију, језичке а не естетске критеријуме у избору ријечи, лексикографски опис лексичких јединица, те његову стилску перспективу. Парафразирајући њен увод он наводи сљедеће: „Можемо се у потпуности сложити са писцем тих редова када рече да је лингвистичка концепција главна одлика овог Речника, и по одабирању грађе, и по начину одређивања значења, и по начину ређања значења, и по стилистичкој перспективи, и по граматичкој перспективи, и по критеријуму „по којима су пропуштане поједине граматичке категорије”, и по свему другом” (Белић 1959: XIX–XX). Белићева схватања, без разматрања природе ОС 1944 и конкретне оцјене њених лексикографских достигнућа, потврђује и Ирена Грицкат: „С обзиром на озбиљну стручност састављача њеног Увода и невеликог граматичког текста [...] концепција је овде била далеко јаснија и научнија од Иванићевог покушаја, па се о овом, у несрећним околностима израђеном раду похвално изразио и А. Белић” (Грицкат 1996: 46). О околностима настанка ове огледне свеске, улози и доприносу Радосава Бошковића у њеној изради и његовим лексикографским гледиштима, опширно и аргументовано је писала М. Радовић-Тешић у раду *Допринос Радосава Бошковића концепцији великог речника (из историје настанка огледних свесака Речника САНУ)*. Ту се ауторка посебно осврнула на прве три Бошковићеве тачке дате у Уводу; о оном што је изложено у њеном раду, мало шта би могло да се одузме или дода, и ми не бисмо да парафразирамо резултате њене анализе и њених запажања. Па ипак, жељели смо да дамо до знања како ауторка посебно наглашава факат да јелингвистичка концепција у приступу грађи и њеном лексикографском уобличавању актуелна од 1. тома *Речника САНУ*, те да се лексикографска анализа ријечи у приличној мјери може да односи и „на данашњи степен његове израде” (Радовић-Тешић 2009: 189). Међу другим на систематичан начин разрађеним лексикографским проблемима, ауторка наводи и ово: „Оглед је унео још једну новину у нашу лексикографију – систематску обраду фразеолошког материјала” (Радовић-Тешић 2009: 192). Умјесто даљег претресања навели бисмо њен уопштени закључак: „С обзиром на рђаве околности у којима је ова свеска-оглед настала, мислимо да је сав рад на њој обављен пре свега са високом стручном компетенцијом и строго лингвистички у складу са тадашњим модерним лингвистичким схватањима” (Радовић-Тешић 2009: 194).

Рјечнички дио ОС 1944 обухвата готово 600 акцентованих лексичких јединица (међу њима је дата и прилично обимна ономастичка грђа). Њихова граматичка перспектива сведена је на минимум: „Овај речник нема никаквих нормативних претензија уопште, а напосе – нема претензија да буде кодекс прописа о језичкој правилности, јер није речник савременог књижевног језика” (ОС 1944, Увод, XIII, аутор тачке Ј. Вуковић). А како се његова концепција одразила на коначну концепцију *Речника САНУ*, покушаћемо да илуструјемо упоређујући приказ важнијих значења ријечи *глава* датих у овом огледу и *Речнику САНУ*.

<i>глава</i> : ОС 1944	<i>глава</i> : Речник САНУ
1. Горњи или предњи део човечјег или животињског тела, у којем је мозак	1а. горњи део човечјег, односно предњи део животињског тела у коме се налази мозак и главна чула
2. Живот	3а. живот (често и у устаљеним говорним обртима с глаголима: бранити ...)
3. Ум, разум, памет, свест	2а. памет, интелигенција; мисли, свест, сећање; схватање, дух
4. Лице, личност, човек	4а. особа, личност, појединац
5. Појединац, јединка скупа	4б. заст. пореска глава
6. Водећа личност, првак, вођ	5а. личност која руководи, управља; старешина, руководилац, вођа, првак
7. Оно што је матица чега; што доминира чим; што је у неком погледу прво по важности (код чега)	

Ако се код ријечи *глава* у полисемији, у приказу развоја значења осјећа тако снажан саоднос (а међу даљим значењима такође постоје чврсте везе), шта онда показују поједине групе изведених ријечи, нпр. изведених именица? Позиција изведених ријечи прегледно је представљена у ОС 1944 (тачка 4, аутор Ј. Вуковић, XII). Ту се разликују групе ријечи код којих је, у духу схватања проф. Розвадовског, могуће издвојити два дијела – *genus proximum* и *differentia specifica*. У уводном дијелу не наводе се примјери, али их у рјечнику свакако има (нпр. *гладница* им. ж.р. 1. Какав предмет, камен, каква алатка; *оно чиме се нешто изравњује, глача, глади*). Другу групу чине именице с деминутивним или хипокористичким, аугментативним или пејоративним значењем, код којих

ознаке за деминутивност итд. „значе ‚стављање‘ граматичких момената у директну, непосредну службу лексикографије”. Пишући о творбеном и лексичком значењу изведених ријечи, Б. Ћорић је показао у коликој су мјери принципи тумачења дати у ОС 1944 заступљени у нашим једнојезичним рјечницима при одређивању и дефинисању значења: „У свима њима се, генерално узев, у лексикографској дефиницији изведенице налази у овом или оном виду компонента значења основинске речи, што је битно за творбено значење” (Ћорић 1993: 261). У коликој мјери и на који начин се семантичко сагледавање и дефинисање изведеница дато у рјечничком дијелу ОС 1944 одразило на коначну концепцију Речника САНУ, показаћемо на неколицини лексема.

одредница	ОС 1944	Речник САНУ
<i>глав̀арина</i>	1. Најстарији облик пореза, порез на личност	а. порез који се плаћао по глави, лични порез
<i>глав̀арство</i>	1. Главарски положај, старешинство; главаровање 2. Главарско држање, понашање	1а. главарски чин, власт, достојанство 1б. главарско држање, понашање
<i>глав̀чина</i>	1. На точку – средишњи трупинасти део, у који су углављени паоци; задебљање на осовини	1. средњи ваљкасти део точка у који се углављују паоци и умеће осовина
<i>глагољ̀аши</i>	1. Католички свештеник који служи службу Божју по глагољским књигама	1. свештеник који врши богослужење на словенском језику по глагољским књигама; присталица таквог богослужења
<i>гла̀дилац и гла̀дилац</i>	Онај који глади, глача, полира какав предмет	1. радник који глача, полира предмете
<i>гла̀дуница</i>	Женска, девојка која се глади, дотерује, често чешља и умива	женска особа која се много глади, дотерује, удешава, гиздавица
<i>гла̀сило</i> (ОС 1944) <i>гла̀сило</i> (РСА)	Часопис или новине као орган каквога друштва, какве странке, организације, каквога краја, народа и сл.	1. редовна или повремена публикација неке установе, предузећа, организације (новине, часопис и сл.); лист, часопис и сл.

Поред приказа значења, блискости се осјећају и у другим лексикографским параметрима као што је граматичко заглавље (у ОС 1944 нешто уже, у РСА нешто развијеније), разрада фразеологије (исп. нпр. изразе дате под одредницама *глава* и *глас* у једном и другом извору), уврштавање и обрада ономастичке грађе (гдје се ОС 1944 и РСА унеколико разилазе).

Уопште узев, у ОС 1944 утврђен је лингвистички правац у приступу и обради лексичке грађе. И не само то: основне контуре његове концепције (које је утврдио Радосав Бошковић с неколицимом ближних сарадника), биле су од пресудног значаја за даљи правац развоја и усавршавања концепције *Речника САНУ*.<sup>9</sup> Бошковићев рад предузет на стварању концепције будућег рјечника Српске академије наука, М. Радовић-Тешић (2009: 188) упоредила је с радом који је Ђ. Даничић подузео при разради концепције за прву књигу *Рјечника ЈАЗУ*: „Слободни смо да тај његов рад око концепције Речника поредимо са радом Ђ. Даничића на покретању и изради прве књиге Рјечника ЈАЗУ”. Ауторка, без сумње, у првом реду овдје мисли на Даничићев *Ogled (Ogled. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, 1878)*, последице којег се Даничић упустио у захтјеван и мукотрпан посао израде и уређивања поменутога рјечника. Данас се чини, а и претходна анализа у доброј мјери показује да њено поређење, изнесено крајње обазриво, има пуни смисао и потпуно оправдање: Даничићев *Ogled* фактички стоји у прочељу *Рјечника ЈАЗУ*, а сличну позицију заузима и ОС 1944 при заснивању *Речника српскохрватског књижевног и народног језика*, иако се од ње унеколико одступило последице Другог свјетског рата, углавном у методолошком смислу.

#### ЛИТЕРАТУРА:

- Аранђеловић 1978:** Бранислава Аранђеловић-Живковић, Тридесет година рада Института за српскохрватски језик, *Наш језик*, књ. XXII/3–4, Београд, 150–161.
- Бошковић 1978:** Радосав Бошковић, *Одабрани чланци и расправе*, Црногорска академија наука и умјетности, Титоград.
- Белић 1926:** Александар Белић, *Српски речник књижевног и народног језика*, Белићева оставштина, Архив Српске академије наука, Београд, 1–126.

<sup>9</sup>Е. Фекете је улогу ОС 1944 у разради коначне концепције Речника САНУ оквалификовао на следећи начин: „Стручна елаборација лексикографских начела, методологија обраде речничке грађе и финална лингвистичка постава целог речничког пројекта извршена је тек [...] после завршетка другог светског рата. Темелјне одреднице садашње физиономије Речника утврђују се, у ствари другом огледном свеском (из 1944. године)” (Фекете 1993: 32). Исп. и Радовић-Тешић 2009: посебно 194.

- Белић 1959:** Александар Белић, Увод, *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. 1, Институт за српскохрватски језик, Београд, VII–XXVI.
- Грицкат 1993:** Ирена Грицкат-Радуловић, Стогодишњица лексикографског рада при Српској академији наука и уметности, *Сто година лексикографског рада у САНУ* (зборник радова), САНУ, Институт за српски језик САНУ, Београд, 5–13.
- Грицкат 1996:** Ирена Грицкат-Радуловић, Наука о језику у делатности Академије, *Глас CCCLXXIX*, Српска академија наука и уметности (Одељење језика и књижевности, књ. 15), Београд, 1–83.
- Јошић 2016а:** Неђо Јошић, Белићева лексикографска гледишта и *Речник САНУ, Научни састанак слависта у Вукове дане*, књ. 45/1, Београд, 63–72.
- Јошић 2016б:** Неђо Јошић, Новаковићева *Посланица* о његовању језика српског – њен карактер и значај за развој српске лексикографске мисли, *Наш језик*, књ. XLVIII/1–2, Београд, 59–71.
- Марећић 1914:** Томо Марећић, Рјечник Српске академије, *Ljetopis JAZU*, sv. XXVIII, Zagreb, 120–128.
- Новаковић 1888:** Стојан Новаковић, Српска краљевска академија и неговање језика српског (Посланица Академији наука философских), *Глас Српске краљевске академије*, св. X, Београд, 5–87.
- Ogled:** *Ogled. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Obraduje Gj. Daničić. Dionička tiskara, Zagreb 1878.
- ОС 1913:** Момчило Иванић, *Српски речник књижевног и народног језика* (огледно издање бр. 1), рукопис по материјалу Лексикографског одсека Српске краљевске академије, Београд.
- ОС 1944:** Радосав Бошковић, Кирил Тарановски, Јован Вуковић, Сима Пандуровић, Исидора Секулић и др., *Речник српског књижевног и народног језика* (огледна свеска), Државна штампарија, Београд.
- Пешикан 1978:** Митар Пешикан, Десет томова Речника САНУ, *Наш језик*, књ. XXIII/3–4, Београд, 87–92.
- Радовић-Тешић 2009:** Милица Радовић-Тешић, *С речима и речником*, Учитељски факултет Универзитета у Београду, Београд.
- Ћорић 1993:** Божо Ћорић, Творбено и лексичко значење, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, књ. 22/2, Београд, 257–263.

**Фекете 1993:** Егон Фекете, О Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ, *Сто година лексикографског рада у САНУ* (зборник радова), САНУ, Институт за српски језик САНУ, Београд, 21–49.

---

## THE CONCEPT OF THE SANU DICTIONARY IN THE LIGHT OF THE 1913 AND 1944 EXEMPLARY VOLUMES

### Summary

The lexicographical activity in the Lexicographical Department of the Serbian Academy of Arts and Sciences was marked by the appearance of two exemplary volumes in the first half of the 20th century. Their compilation aimed at a lexicographical survey of the existent material, and at a formation of an exemplary edition that could serve as the concept of the new, contemporary dictionary of the Serbian language based on Stojan Novaković's ideas from 1888.

The first exemplary volume appeared in 1913, and its proponent was Momčilo Ivanić. In the exemplary edition entitled *The Serbian Dictionary of the Standard and Vernacular Language Based on the Material of the Lexicographical Department of the Serbian Royal Academy*, Ivanić did not offer a clear concept of the compilation of the new dictionary.

The new concept, based on far ampler lexicographical material, appeared in 1944. The volume was published under the title *The Dictionary of the Serbian Standard and Vernacular Language*; it bears the common stamp of a number of authors, and the greatest weight in conceptual and lexicographical formation was borne by Professor Radosav Bošković. The 1944 exemplary volume presents a very clear methodological conception of the future Serbian Academy dictionary, based on the lexicographical analysis of the existent material with an application of linguistic criteria. This volume exerted a considerable influence on the formation of the final conception of *The Dictionary of the Serbo-Croatian Standard and Vernacular Language*.

*Neđo G. Jošić*